

X. ÉNEK
(A Pokol Hatodik Körében)
Az eretnekek

Az epikureusok

Egy szűk ösvényen haladunk tovább a városfal s a kín-gödrök között, elől a Mester, én meg a nyomában.	1
„Ó, pompás elme, aki körbehordasz e bűn-körökön — mondtam —, ha lehet, szólj hozzám és elégítsd ki a vágyam!	4
Akik itt bent a sírokban fekszenek, meg lehet őket nézni? A földél mindenütt nyitva van, és őr sehol.”	7
Ő erre: „Lecsukódik majd az összes, mikor a Jozafátból visszajönnek az odafönt hagyott testükkel együtt!...	10
Erre van eltemetve Epikuros és számos követője: őszerintük a test halálakor meghal a lélek.	13
Ami a kérdéset illeti, igen, a vágyad teljesülni fog, sőt még az is, amit titkolsz előlem.”	16
Mire én: „Jó vezérem, teelőttem nincs titkom, csak igyekszem nem fecsegni; ezügyben már intettél többször is.”	19

Farinata

„Ó, toszkánai, ki e tűz-hazában élőként jársz s a szavad ily derék, tedd meg a kedvemért, hogy itt megállsz!	22
A beszédmódomból nyilvánvaló, hogy ama nemes föld szülötte vagy, melynek én talán túl sok bajt okoztam.”	25
Váratlanul ilyen hang jött elő az egyik koporsóból, s én ijedten közelebb húzódtam a vezetőmhöz.	28
De ő rám szólt: „Menj oda! Mit csinálsz?! Nézd, ott van Farinata, föl is állt: deréktől fölfelé jól látható!”	31
A szeme közé néztem az alaknak; délcegen állt, homlokát fölemelve; látszott: a Poklot mélyen megveti.	34
Kalauzom bátorító kezével tolt arrafelé a kripták között, s azt súgta: „Szépen, okosan beszélj!”	37
A sír lábánál megálltam; a lélek szemlélt kicsit, majd szinte megvetően azt kérdezte: „Kik a te őseid?”	40

→ *Dante Alighieri*

Isteni színjáték

Pokol X–XV. ének

7. Körbehordasz: mert a pokoltölcséren lefelé jövet spirálszerű utat járnak be.
11. Jozafát (Jósáfát): völgy Jeruzsálem mellett. A Bibliában Joel próféta (4,12)
szerint itt kerül sor az Utolsó Ítéletre, amikor minden lélek újraegyesül elte-
metett testével (azaz föltámad).

16. Epikuros (Kr. e. 341–270): görög filozófus, aki szerint lelkünk nem hal-
hatatlan s ezért csak azzal kell törődnünk, hogy jelen életünket szépen éljük
le. (Később ezt úgy értelmezték, hogy csak az anyagiaknak, az élvezeteknek
éljünk, bár Epikuros ezt nem mondta.) Mivel Epikuros a keresztény kor előtt
élt, elvileg nem minősíthető eretneknek, de Dante szerint az ő káros hatására
volt Firenzében sok szabadgondolkodó, akik kételkedtek a lélek halhatatlan-
ságában s minden energiájukkal — jól vagy rosszul — földi életüket próbálták
kiteljesíteni (ezt ma materializmusnak vagy ateizmusnak neveznénk).

18. Amit titkolsz: föltehetően azt, hogy vajon firenzeiek vannak-e itt?
22. Toszkána (ol. Toscana) a neve Firenze környékének s az ottani olasz nyelv-
járásnak. Dante olaszága is ilyen. (Érdekes, hogy ezek szerint Vergiliusszal is
így beszél, nem latinul!)

32. Farinata degli Uberti (1205 k.–1264) firenzei politikus és hadvezér, a
ghibellinek (császárpártiak) vezetője, többször a város ura. Dante születése
előtt egy évvel halt meg. Alighanem ateista volt (vagyis epikureus); az is lehet,
hogy az ún. katar eretnekséghez csatlakozott. 1283-ban utólag eretnekségért
elítélték. A 18 éves Dante végignézhette az eljárást.

- Én engedelmeskedtem örömet,
s fölfedtem mindent kendőzetlenül;
erre fölvolta a szemöldökét
és így szólt: „Esküdt ellenségeim
voltak nekem, pártomnak s őseimnek,
úgyhogy két ízben is elűztem őket.”
„Elűzte őket; csakhogy visszajöttek
— feleltem — mindenfelől, mind a kétszer.
De önök nem voltak ily ügyesek!”

Cavalcante közbeszól

- Ekkor a sír-nyílásban megjelent
mellette még egy árny: csak állig látszott,
valószínűleg föltérdelhetett.
Úgy nézett jobbra-balra, mintha várná,
hogyan lát-e mellettem még valakit;
de aztán, hogy e reménye kihunyt,
sírva így szólt: „Ha téged a tehetség
tesz képessé, hogy bejárd ezt a börtönt,
hol a fiam? Ő miért nincs veled?!”
„Nem saját erőmből jövök — feleltem —;
ez, aki itt vár, talán elvisz ahhoz,
akit a maga Guidója lenézett.”
A szavai s a büntetése módja
már fölfedték nekem, hogy kicsoda:
ezért volt válaszom ilyen kerek.
Erre fölállt s azt kiáltotta: „Hogy?
Így mondtad: *lenézett?* Hát már nem él?
Az édes fény már nem hatol szemébe?”
S amikor észlelte, hogy habozok
a válaszással, visszazuhant
a sírba s többé nem mutatkozott.

Farinata folytatja

- De a másik nagy lélek, aki megkért,
hogyan álljak meg, ő szenttelen maradt,
feje se moccan, a dereka se.
„És ha — folytatta, ahol abba hagyta —
hiányzik az az ügyesség belőlük,
az jobban fáj nekem, mint ez az ágy.
De ötvenszer sem ragyog föl az arca
a hölgynek, aki itt uralkodik,
és megtudod: nem minden az ügyesség.
Úgy juss te vissza az édes világba,
hogyan most felelj: a nép miért kegyetlen
az enyéimmel, törvény-szinten is?”
S szóltam: „A szörnyű mézárálás miatt,
mely vörössé tette az Arbiát!
Azért szól ilyen ima templomunkban.”
Ő sóhajtott és fejcsóválva mondta:
„Én nem egyedül voltam ott; s okom volt,
másként nem álltam volna be közéjük!

46. Dante és felmenői guelfek, azaz pápa-pártiak voltak. Firenze hol az egyik, hol a másik párt kezében volt, s az ellenfeleket száműzték a városból, vagyontakat elkobozták stb. Farinata császárbarát pártja kétszer is száműzte a guelfeket (1248, 1260), ám azok mindkétszer visszajöttek (1251, 1266) s a második alkalommal mindörökre száműzték a császárpártiakat.

60. A beszélő: Cavalcante dei Cavalcanti, firenzei értelmiségi. A fia: Guido Cavalcanti (1255 k.–1300) firenzei költő, Dante jóbarátja, Farinata veje. Kettőjüket egyformán tehetségesnek tartották. A beszélgetés elképzelt időpontjában (1300 húsvét) Guido még élt, elvileg tehát útítársa lehetett volna Danténak.

62. Aki itt vár: Vergilius.

62–63. Akit lenézett: Beatricéről van szó. Guido, aki apjához hasonlóan ateista szabadgondolkodó volt, nyilván nem a valós Beatricét nézte le, hanem az (általában most megszemélyesített) Hittudományt, sőt magát a hitet. — A szöveg úgy is értelmezhető, hogy Guido Vergiliust nézte le, aki konzervatív, császárhű udvari költő volt (így minden magyar fordító).

70. A habozás okát a 112–115. sorban mondja meg.

77. Ügyesség: a hazatérés fortélyja (l. 51. sor). A ghibellinek 1266 után többé nem térhettek vissza Firenzébe, a császárpárt végleg összeomlott. Farinata ezt már nem érte meg.

80. Hölgy: az Alvilág királynője, Proserpina (gör. Persephoné), akit a Holddal azonosítottak. Arcának felragyogása a holdtölté.

81. Értsd: ötven hónap (kb. 4 év) sem fog eltelni, s megtudod, milyen nehéz a száműzetésből visszatérni. (És valóban: 1304-re Dante már száműzött volt, s hiába ügyeskedett, nem tudott hazatérni.)

84. Az Uberti család nemcsak száműzték 1266-ban, mint a többi császárpártiakat, hanem jogfosztásukat törvényekben is kimondták, házaikat lerombolták. (Farinata ekkor már nem élt.)

85. Mézárálás: a montaperti csata (1260), ahol a firenzei császárpártiak pusztító győzelmet arattak a firenzei pápa-pártiak fölött. A firenzei emlékezet Farinatát tette felelőssé ezért.

86. Arbia: folyó Toszkánában, a csatatér mellett.

87. Ez a sor alighanem ironikus, hiszen templomban nem szokás a gyűlölt ellenség vesztéért imádkozni. — Úgy is érthető, hogy az akkori jogszokást írja le, minthogy a törvényeket templomokban hirdették ki az összegyűlt tömeg előtt. Ez esetben az *orazion* (tkp. „ima”) a törvények hangos felolvasását jelentené.

- De egyedül én tiltakoztam akkor,
mikor mindenki némán elfogadta,
hogyan romboljuk le Firenzét — csak én!”

Mit tudnak a túlvilágiak?

- „Nos, utódainak békét kívánok
— mondtam —, de bogozzon ki egy csomót,
mely gondolkodásomat megköti!
Ha jól értettem, önök ugye látják
jőelőre, hogy mit hoz az idő;
de a jelennel valahogy nem így van.”
„Csak azt látjuk, mint némely rossz-szemű
— felelte —, ami távolra esik.
Ennyi látást még enged a Vezér.
Ami közel vagy itt van, arról elménk
semmit se tud; s ha nincs, aki beszámol,
világokról nem értesülünk.
De ez a képességünk, ugye érted,
onnantól fogva megbénul örökre,
mikor a jövő kapuját bezárják.”
Ekkor belém hasított, hogy hibáztam.
„Mondja meg annak, aki elzuhant
— kértem —, hogy életben van a fia,
s tudassa vele: ha válasz helyett
hallgattam, azért tettem, mert lefoglalt
a kétely, melyet ön eloszlattott.”
Mivel már szólított a Mesterem,
kértem a szellemet, hogy mondja gyorsan,
kik fekszenek még odalent vele.
Mire ő: „Több mint ezer itt a társam,
itt van közöttünk Második Frigyes,
itt van a Bíboros — nem folytatom.”

Aggasztó jóslat

- Azzal eltűnt. Én lassan odamentem
a régi költőhöz, s közben tűnődtem:
rosszat ígértek ezek a szavak.
Ő elindult, és aztán menet közben
megkérdezte: „Téged valami bánt?”
S én elmondtam a kérésére mindent.
„Eszedben tartsd azt, ami ellened
itt elhangzott” — parancsolta a Bölcs.
„És most figyelj — az ujját fölemelte —:
ha ott leszel majd, édes sugarában
annak, kinek mindent lát szép szeme,
tőle meghallod életutadat.”
Azután balra vette lépteit,
s a várfaltól közép felé haladtunk;
az út kiért egy völgy fölé, amely
bűzével már itt fönn is undorított.

102. Vezér: Isten.
108. Bezárják: az Utolsó Ítéletkor — hiszen azután már nem történik semmi, így jövő sem lesz.

110. Aki elzuhant: Cavalcante, az apa.

119. II. (Hohenstaufen) Frigyes német–római császár (uralk. 1212–1250), művész- és tudománykedvelő, világias ember volt. A szicíliai Palermóban tartotta udvarát, mely az olasz költészet egyik bölcsője lett.

120. Bíboros: Ottaviano Ubaldini (†1273), művelt, császárpárti politikus-főpap. Állítólag nem hitt a lélek létezésében.

122. Régi költő: Vergilius.

130–132. Értsd: ha majd ott állsz Beatrice előtt, aki — mint üdvözült — látja és elmondja a jövőt. (A szerző írás közben módosíthatta elképzelését, mert később nem Beatrice, hanem Dante egyik őse, Cacciaguída fogja elmondani Dante jövőjét.)

134. Lévén a Pokol tölcser alakú, közép felé haladva mindig újabb lejtő vagy szakadékok következnek.

XI. ÉNEK
(A Pokol Hatodik Körében)
A pokol beosztásáról

Anasztáz pápa sírja

Egy magas partra értünk ki, melyet 1
nagy, törött sziklák köre alkotott,
s ádázabb társaság várt odalent.
De most az orrfacsaró bűz elől, 4
amit a szakadék mélye okádott,
behúzódtunk egy nagy méretű kősr
füdele mögé, amelyen fölírva 7
*ez állt: »Anasztáz pápát örzöm itt,
kit Photinos rossz útra térített.«*
„A lemenéssel inkább késlekedjünk, 10
amíg a szaglásunk hozzászokik
a büdöshöz; aztán már nem zavar”
— így Mesterem. „Találj ki valamit 13
— így én —, hogy hasznosítsuk az időt!”
S felelt: „Igen! Pont erre gondolok!

Az alsó pokol (Dis város) beosztása

Nos, fiacskám — kezdte —, e szikla-övben 16
három kisebb kör helyezkedik el,
lépcsősen, úgy, mint az eddigiek.
Mind tele elkarhozott szellemekkel; 19
de hogy majd értsed is, ha látod őket,
halld most, hogyan s mért vannak idezárva.
Minden gonoszság célja: ártani, 22
akár hamissággal, akár erővel;
ezért gyűlöletes az ég szemében.
S mert a hamisság tisztán emberi, 25
Isten jobban utálja; büntetésük
ezért legsúlyosabb a hamisaknak.

Erőszak

Az **erőszakosak** jönnek először, 28
de mert három személy lehet a sértett,
három gyűrűre oszlik ez a kör.
Istent, a másik embert s magadat 31
sértheted erővel; úgy a személyt,
mint birtokát — meglátod, ha kifejtem.
Erőszakos halált vagy sebeket 34
okozhatsz *másnak*, míg a javait
tűzzel, fosztogatással sértheted;
ezért a gyilkosok, sebeket osztók, 37
garázdák, betörők bűnhődnek itt,
az első gyűrűben, más-más csapatban.

3. Odalent: a Hetedik Körben.
8. II. Anastáz pápa (uralk. 496–498) állítólag — az egyházszakadást elkerülendő, békítő szándékkal — szentáldozáshoz engedte Photinos papot, aki eretnek tanokat hirdetett (miszerint Jézus valódi ember volt s apja, Szt. József nemzette). Anastázért eretneknek minősítették. — Dante téves hagyományt követ, mert nem az ilyen nevű pápa, hanem I. Anastáz bizánci császár fogadta be Photinost.
17. Három kisebb kör: a Pokol Hetedik, Nyolcadik és Kilencedik Köre. Azért kisebbek, mert a pokoltölcser lefelé szűkülő aljában vannak.
22. Gonoszság: az olasz *malizia* (itt és a 82. sorban) pontos jelentése „rosszakarát, ártó szándék, szándékos károkozás”. (Angyal: *gonoszság, rosszság; Szász, Zigány, Radó: gonosz, -ság; Babits: bűn; örvendés a káron; Szabadi: rosszakarát*).
25. Értsd: hamisságra nem képes más, mint az ember, míg erőszakra az állatok is képesek.
30. Kör: a Pokol Hetedik Köre. Beosztása:

erőszakosak	embertársuk	személye ellen	gyilkosok	XII. ének
		birtoka ellen	rablók	– ” –
	önmaguk	személye ellen	öngyilkosok	XIII. ének
		birtoka ellen	önjajaik pusztítói	– ” –
	Isten	személye ellen	istenkáromlók	XIV. ének
		birtoka ellen	a természet ellen — homoszexuálisok	XV–XVI. é.
		a munka ellen	kamatszédők	XVII. ének

Az ember pusztíthatja *önmagát* 40
és javait: ezt, immár mindhiába,
a második gyűrűben bánja meg,
ki életét magától elrabolta, 43
vagy aki eljátszotta vagyónát,
s most sír, holott lehetett volna boldog.
Az *Istenséget* is megsértheted, 46
ha szívből tagadod, káromlod őt,
s a természet jóságát meggyalázod:
ezért a legszűkebb gyűrű pecsétje 49
van Szodoma és Cahors bűnein,
s azon, ki Istent szívéből gyalázza.

Hamisság

A **hamisság**, mely szétrágja a lelket, 52
fordítható az ellen, aki bízik,
vagy az ellen, ki bizalmat nem érez.
Ez *utóbbi* az emberszeretet 55
természetes kötését vágja szét;
ebben a körben fészkelnek tehát
a képmutatók, tolvajok, varázslók, 58
szentség-kiárusítók, hamisítók,
kerítők, sikkasztók s más szemetek.
A *másik* fajta a természetes 61
szereteten túl azt is félredobja,
amely konkrét bizalmon alapul;
ezért a legkisebb körben, ahol 64
a mindenség egy pontján Dis tanyázik,
jár örök szenvedés az árulóknak.”

Kik vannak a Felső Pokolban?

Én erre: „Mester, teljesen világos 67
az érvelésed, pontosan leírtad
e gödröt itt s akiket fogva tart.
De mondd: azok, a ragacsos mocsárban, 70
meg a nagy szélben, meg a jégesőben,
meg akik éles szóval csapnak össze,
mért nem az izzó városon belül 73
bűnhődnek, ha haragszik rájuk Isten?
S ha nem haragszik, mért bűnhődnek így?”
Ő erre így szólt: „Hogyhogya így letéved 76
gondolkodásod a szokásos útról?
Vagy megint másfelé jár az eszed?
Nem emlékszel a világos szavakra, 79
melyekkel tárgyalja az *Etikád*
az égtől gyűlölt három hajlamot:
mértéktelenség, gonoszság, kegyetlen 82
állatiasság? A mértéktelenség
kevésbé sérti Istent, bűne enyhébb!
Ha e tanítást jól értelmezod, 85
s földízed, hogy kik azok, akik
kívül, fönt töltik büntetésüket,

41. A saját javak pusztítása a könnyelmű tékozlást jelenti (pl. szerencsejátékon); nem azonos a *Pok.* VII,42-ben leírt költekezéssel, melynek célja a fölösleges felhalmozás, gyűjtés.
45. Értsd: az eltékozolt javait siraftja, melyekben — ha rendszeren él — örömet lelhetne volna.
49. Legszűkebb: mert a Hetedik Körön belül ez a legelső gyűrű.
50. Szodoma: ókori város (1Móz. 18–19.), melynek lakói szexuális bűnököt követtek el. Innen a „szodómia” megjelölés a természetellenesnek tartott nemi viselkedésre (főleg a férfi–férfi közösülésre). — Az, hogy Dante a homoszexualitást és a kamatszédést „erőszaknak” nevezi, nem jelenti azt, hogy az itt bűnhődők valóban erőszakot követtek el bárkivel szemben: az „erőszak” elvontan, a világrend megsértéseként értendő.
50. Cahors (ejtsd [kaór]): város Dél-Franciaországban, mely híres volt pénzkölcsönzőiről.
52. Hamisak: a Pokol Nyolcadik és Kilencedik Köre. Beosztásuk:

hamisak	a semleges jóhiszeműekkel szemben — csalók (Nyolcadik Kör)	(10 „szennyrovat”, XVIII–XXX. ének)
		a bennük személyesen bízókkal szemben — árulók (Kilencedik Kör)
		(4 övezet, XXXI–XXXIV. ének)

55–56. Az „emberszeretet természetes kötésén” Dante azt a naiv, személytelen jóindulatot érti, amit általában embertársaink iránt érzünk (ma inkább jóhiszeműségnek neveznénk). Az itt leírt csalók csak ezt az általános jóhiszeműségünket használják ki.
57. Ebben a körben: a Nyolcadik Kör.
61–63. A hamisság súlyosabb esete az árulás, mert a konkrét, személyes bizalmat, azaz a szövetségesi, rokoni vagy baráti szeretetet használja ki („dobja félre”).
64. Legkisebb: a Kilencedik Kör.
65. Pont: a Föld középpontja, s így — Dante világában — a világmindenség közepe (*Pok.* IX,29).
65. Dis: Lucifer egyik neve (lásd *Pok.* VIII,68).
70. Mocsár: a haragosak, Ötödik Kör.
71. Szél: a gátlástalan szeretők, Második Kör. — Jégeső: a falánkak, Harmadik Kör.
72. Akik összezsapnak: a pénzimádók, Negyedik Kör.
73. Izzó város: Dis városa, az alsó pokol.
80. *Etika*: Aristotelés erkölcsstani műve (*Nikomakhosi Etika*), illetve ennek Aquinói Szt. Tamás-féle keresztény magyarázata, melyet Dante jól ismert.
82. A három káros hajlam vagy viselkedésmód (latinul *dispositio*), latin névvel:
— mértéktelenség (*incontinentia*),
— gonoszság (*malitia*, itt a hamissággal azonosítható),
— állatiasság (*bestialitas*, itt az erőszakkal azonosítható).
87. Kívül, fönt: Dis városán kívül, azaz a Felső Pokolban.

látni fogod, hogy mért vannak külön 88
e gonosztevőktől, s Isten dühe
mért veri őket enyhébb kalapáccsal.”

Miért bűn a kamatszedés?

„Ó, fényes nap, vakságnak orvosa, 91
élvezem, ha egy gondomat megoldod:
így nemcsak tudni jó, kétkedni is!
Menj vissza — mondtam — odáig, ahol 94
azt mondtad: sérti a kamatszedés
az Isten jóságát. Bogozd ki ezt!”
„A tudomány — így ő — annak, aki 97
jól olvassa, elmondja több helyütt is,
hogy a Természet mindig követi
Isten gondolatát és alkotását; 100
nézd csak meg a *Fizika*-könyvedet,
azt találd (nem kell sokat lapozni),
hogy munka s művészet csak követi 103
tanítvány módján a Természetet;
az alkotás így Isten unokája!
A Természetből s a munkálkodásból 106
(idézd föl a Genézis elejét!):
e kettőből kell élnünk s gyarapodnunk;
ám a kamatszedő más útra lép, 109
a Természetet s annak követőjét,
a Munkát lenézi, s más hasznot áhít.
De most kövess, mert indulni szeretnék; 112
az ég alján csillognak a Halak,
a Göncöl ott áll a Caurus fölött,
s e parton csak messzebb tudunk lemenni.” 115

88. A Pokolban a bűnök fő beosztása tehát a következő.
bűn — mértéktelenségből, ártó szándék nélkül (Felső Pokol, 2–5. kör)
gonoszságból, ártó szándékkal (Alsó Pokol) — erőszak/állatiasság (7. kör)
— hamisság/gonoszság (8–9. kör)

Vergilius nem említi az Előteret (ahol a közönyösek vannak), az Első Kört, ahol büntelenek vannak (mint ő maga is), illetve a Hatodik Kört, ahol az eretnekek vannak; utóbbiak bűne csak a makacsság (és talán a góg?), amellyel tévedésük mellett kitaranak.

91. Fényes nap: Vergilius.

93. A „kétkedés” a középkorban a mainál többet jelentett: kritikus szemlélet, tudásszomj.

95. Kamatszedés: üzletszerű pénzkölcsönzés, banki tevékenység (az elítélő szavakat l. az 50. sorban). Dante az olasz *usura* szót használja, melynek eredeti jelentése „kihasználás, kiaknázás” s amelyből a magyar *uzsora* jött. Ám e szavak értelme mára leszűkült a tisztességtelen pénzkölcsönzésre, amikor a szorult helyzetű ügyféltől gyalázatosan magas kamatot csikarnak ki. Dante — a kor egyházi álláspontjának megfelelően — mindenestül elítéli a kamatszedést (az ő szavával: uszorát), azt is, amit ma rendes banki tevékenységnek tekintünk.

97. Tudomány (az eredetiben *filosofia*): Dante számára ez Aristotelés világ-szemléletét, műveinek összességét jelenti.

101. *Fizika*: Aristotelés természettudományos műve.

105. Unokája: mert Isten létrehozta a Természetet, amely viszont létrehozta az emberi munkát, alkotást, művészetet, hiszen az ember a természetet tudja csak utánozni.

107. Genézis: a bibliai Teremtés könyve. Ennek elején (3,17–19) mondja az Úr Ádámnak, az első embernek: „Fáradsággal szerzed meg a földön táplálékodat éteted minden napján. Arcod verítékével eszed kenyeredet.”

113. Halak: csillagkép, melynek megjelenése a hajnal közeledtét jelzi.

114. Caurus: az északnyugati szél ókori neve. A Göncöl tehát északnyugaton áll, ez is a hajnal közeledtét jelzi. (Nem tudjuk, Vergilius hogyan látja mind-
ezt.)

XII. ÉNEK
(A Pokol Hetedik Körében)

A gyilkosok és a rablók

A Minotaurus

A hely, ahol megpróbáltunk lemenni, 1
meredek volt; s még volt ott valami,
amitől nézésünk is visszahökölt.
Mint a hegyomlás, mely az Adigét 4
Trentótól innen oldalba találta
(földrengés vagy csuszamlás lehetett),
s a hegy csúcjáról, ahonnan elindult, 7
követ terített le a völgyfenékgig,
lemászáshoz nehéz utat kínálva;
olyan volt ez a lejtős szakadék. 10
És fönt, ahol csorbult a partszegély,
hevert a sziklán Kréta Szégyene,
aki a hamis tehénben fogant. 13
Ahogy meglátott, önmagát harapta,
mint akit belülről kínoz a düh.
A Bölcs így kiáltott neki: „Talán 16
azt képzeled: itt az athéni herceg,
aki ott fönt halált hozott neked?
Takarodj félre, te vadállat! Őt 19
nem húgod oktatta, hogy idejőjjön;
megnézni jön, hogyan bűnhődtek itt.”
Mint a bika, mely béklyóit letépi, 22
mikor épp halálos döfést kapott,
járnai már nem bír, csak ugrándozik,
úgy viselkedett most a Minotaurus. 25
Szemfüles társam rám rivallt: „Futás!
Míg dühében vonaglik, leszaladhatsz!”
Lementünk hát a köveken, melyek 28
a lábam alatt gyakorta mozogtak
a számukra szokatlan súly miatt.

Miért vannak romok a Pokolban?

Tűnődve mentem, s ő így szólt: „Ugye 31
e kőomlásra gondolsz meg az örre,
akibe belefojtottam dühét?
Nos, tudj róla, hogy a múlt alkalommal, 34
mikor az Alsó Pokolba lejtöttem,
ez a szikla még nem volt összetörve.
De úgy emlékszem: éppen mielőtt 37
itt lenn járt Az, ki Distól elragadta
a fenti körből a dús hadizsákmányt,
e bűzös mély völgy minden kődarabja 40
úgy rengett, hogy azt hittem: a világ
szerelmet érez (melytől — így tanítják —

4. Adige (németül Ättsch): folyó Észak-Olaszországban. Kanyon-szerű szűk völgyben fut le az Alpokból.

5. Trento (lat. Trident, ném. Trient): város az Adige partján. „Trentótól innen” (azaz délre) van egy hegyomlás, mely csaknem elzárta az Adige útját. Ezen a kőgörgetegen — ha nehezen is — le lehet ereszkedni, másutt a sziklafal túl meredek.

12. Kréta Szégyene: a Minotaurus, félig bika, félig ember szörnyszülött a görög mitológiában. Anyja, Pasiphaé kréti királyné vágyra lobbant egy bika iránt, s hogy közösülhessen vele, tehén alakú ládát ácsoltatott, s ebbe belebújva adta oda magát a bikának. Pasiphaé és férje, Minos király (lásd *Pok.* V,4) a Minotaurust szégyenükben elzárva tartották.

17. Athéni herceg: Thészeus, aki Ariadné királylány (a Minotaurus féltestvére) segítségével megölte a szörnyszülöttet.

19. Húgod: Ariadné.

30. Szokatlan: mert élő ember lépett rájuk.

34. Múlt alkalommal: utalás Vergilius állítólagos pokoljárására, melyet a *Pok.* IX,22-ben már említett.

38. Az, ki elragadta: Krisztus. Célzás Krisztus pokoljárására, lásd *Pok.* IV,53. — Distól: Lucifertől, tehát a Pokol hatalmából. Azaz: kivitt egyeseket a Pokolból.

39. Fenti kör: a Pokol Első Köre (a Tornác vagy Limbus), a keresztleetlen, de nem bűnös lelkek helye. — Hadizsákmány: a sok kiváló lélek, akiket onnan elvitt a Paradicsomba (lásd *Pok.* IV,55–61).

40. Völgy: a Pokol.

41. Rengett: Vergilius (mivel nem keresztény) nem tudja a földrengés igazi okát: Jézus Krisztus halála pillanatában földrengés rázta meg a világot. (Mt. 27,50–51: „Most Jézus [...] kilehelte lelkét. Erre [...] a föld megrendült, sziklák repedtek meg.”) Ez tehát röviddel Krisztus pokoljárása előtt történt.

42–43. Empedoklés görög filozófus (Kr.e. V.sz.) tanítása, miszerint a világ-mindenség négy elemből tevődik össze: tűz, víz, levegő, föld. A világ szerelmi ősállapotában (a káoszban) ezek szabadon kavargtak. Ám a gyűlölet szétválasztotta őket, így jöttek létre az egyes anyagok. Amikor a mindenség újból szerelmet érez, az anyagok ismét felismerhetetlenül összevegyülnek s visszatér a káosz; ez újra és újra megismétlődik. Dante nem osztja ezt az elméletet.

a mindenség többször káoszba fordult);
 ekkor történt, hogy ez az ősi szikla
 itt is, meg másutt is végigrepedt.

43

Hetedik Kör, első gyűrű: a forró vérfolyó

De nézz lefelé, mert itt van közel
 a véres folyó: ebben forralódik
 az, aki másnak erőszakkal ártott.”

46

(Ó, vak mohóság s esztelen harag,
 mely így sarkantyúz rövid életünkben,
 s aztán az öröklétben így bemárt!...)

49

Egy széles árkot láttam, mely nagy ívben
 az egész síkságot körülölelte,
 ahogy kísérom mondta az imént,

52

s a sziklafal és eközt egyesével
 futott sok kentaur, nyíllal kezében,
 ahogy az életben jártak vadászni.

55

Mikor megláttak minket, mind megálltak,
 aztán kiváltak hárman a csapatból
 s lövésre kész nyilukat ránk szegeztek.

58

Messziről szólt egy: „Milyen büntetésre
 jöttök ide, a sziklákon leszállva?
 Felelj, ne mozdulj, különben lövök!”

61

Erre a Mesterem: „Majd felelünk
 Khirónnak, aki ott melletted áll.
 Most is heveskedsz, az a te bajod.”

64

Megbökött s odasúgta: „Nessus ez,
 szép Dejaniráért veszett oda,
 de önmaga állt bosszút önmagáért.

67

Középen áll, fejét mellére hajtva,
 a nagy Khirón, Achilles nevelője;
 mellette Pholos, aki úgy dühöngött.

70

Ezrével futnak az árok körül,
 s lőnek, ha jobban kiemelkedik
 bárki a vérből, mint bűnéhez illik.”

73

Khiron segít

Közel mentünk e fűrge állatokhoz.
 Khirón kivett fordítva egy nyilat,
 s az aljával széttolta a szakállát.

76

Mikor szabaddá vált jókora szája,
 így szólt társaihoz: „A hátul állót
 láttátok? Amit megrúg, elgurul!”

79

A holtak lába ilyet nem csinál!”
 Jó vezetőm, ki már ott állt előtte,
 ahol a két természet egybenő,

82

felelt: „Ő él bizony, és oly magányos,
 hogy nekem kell a sötétben vezetnem.
 Kényszerből jöttünk, nem szórakozásból!”

85

Valaki otthagya az *Alleluját*
 s ezt az új feladatot bízta rám.
 Ez nem gyilkolt, és én sohase loptam.

88

47. A vérfolyó nevét (Phlegethon) majd a *Pok.* XIV,130-ban halljuk, magyarázattal.

53. Síkság: a Pokol Hetedik Köre, mely mint széles terasz fut körbe a tölcser belső oldalán. A vérfolyó ennek 1. gyűrűje.

56. Kentaur: mitológiai lény, fejtől derékig ember, a többi része ló.

65. Khirón (gör. *Kheirón*, lat. *Chiron*): a kentaurok legbölcsebbike, orvos és tanár. Achilles (Akhilleus) görög hős nevelője.

67–69. Nessus: kentaur. Szerelmes volt Héráklés kedvesébe, Dejanirába (gör. *Déianeira*), akit egy folyón kellett átvinnie. Mikor átértek, Nessus el akart vágatni a nővel, ám Héráklés nyila halálra sebezte. A kentaur úgy állt bosszút, hogy véres ingét odaadta a lánynak, mondván, csodatévő hatása van. Később Dejanira ráadta az inget Héráklésre, akit a Nessus-ing úgy összeégetett, hogy belehalt.

72. Pholos: részeges, kötözködő kentaur. Egy esküvőn meg akarta erőszakolni a menyasszonyt, ami véres verekedést robbantott ki.

80. Hátul álló: Dante, aki ijedten Vergilius mögé bújt.

81. Khirón is látta, amit Dante tapasztalt (28. sor): léptei alatt megmozdultak a kövek.

84. Két természet: az ember és a ló.

87. Kényszerből: mert Danténak nem volt más választása, hogy a bűn sötét erdejéből kikerüljön.

88. Valaki: Beatrice. — Otthagya az *Alleluját*: kijött a mennyei kórusból, ahol üdvözült társaival Isten dicsőségét zengi (*Alleluja* = „dicsérvétek az Urat!”). L. *Pok.* II,53.

Most hát az erő nevében, amely
 e vészes úton léptemet segíti,
 adj kísérot a tied közül:

91

mutassa meg a gázlót a folyón,
 s ezt vigye át a túlpartra a hátán,
 mert nem szellem, hogy a légben repüljön.”

94

Khiron így szólt a tőle jobbra álló
 Nessushoz: „Fordulj, s kísérd ezeket.
 Ha más csapat jön szembe, hajtsd el őket!”

97

Fővő erőszakosak

Mentünk a megbízható kalauzzal
 partján a fortyogó vörös folyónak,
 ahol a lelkek sikoltozva főttek.

100

Volt, akit szemöldökig ellepett:
 „Ők zsarnokok — mondta a kentaur —,
 kik vért s vagyont egyformán fosztogattak.

103

Siratják gonosz kártevésüket:
 az ott Sándor; az Dionysios,
 sok rossz évet hozott Szicíliára.

106

Ott, az a homlok, a fekete hajjal,
 az Azzolino; mellette a szőke
 Opizzo d’Este, akit — nem mese! —

109

a saját kölyke ölt meg odafönn.”
 Költőmre néztem, aki erre így szólt:
 „Most hallgasd őt, én majd később beszéllek!”

112

Kissé odébb a kentaur megállt
 olyanok mellett, akik csak nyakig
 álltak benne a forró folyadékban.

115

Egy oldalt álló árnyra mutatott:
 „Ő vágta szét, Isten ölén, a szívet,
 mely a Temzénél most is vért csöpög.”

118

Aztán volt egy csoport, kiknek feje
 és mellkasa is kinn volt a folyóból:
 közülük fölismertem jó sokat.

121

Így lett a vérfolyó egyre sekélyebb,
 míg végül a lábfejet főzte csak,
 s itt módunk volt már átkelni az árkon.

124

„Most láttad, ahogy fokozatosan
 a forró folyadék mélysége csökken
 — mondta a kentaur. — Jobb, ha tudod,

127

hogy innen megint lejt a feneké,
 míg vissza nem ér odáig, ahol
 a zsarnokoknak kell jajgatniuk.

130

A mennyei ítélet ott fenyíti
 Attilát, ezt a földnek ostorát;
 Pyrrhus és Sextust; s ahogy egeti,

133

könnyeket sajtol ki Rinier Pazzo
 és Rinier da Corneto szeméből,
 kik csatatérré tették útjainkat.”

136

Fordult, s már gázolt vissza a folyón.

139

91. Erő: Isten segítsége, kegyelme.
 107. Sándor: föltehetőleg Nagy Sándor (gör. Alexandros, Kr. e. 356–323): macedón-görög világhódító.

107. Dionysios (†Kr.e. 367): Szicília kegyetlen uralkodója.

110. Azzolino (†1259): az észak-olaszországi Treviso császárpárti, véreskezű ögrófia.

111. Opizzo d’Este (†1293): Ferrara ura, pápa-párti, híresen kegyetlen kényúr. Azt beszéltek, hogy a törvénytelen fia ölte meg, hogy követhesse az uralkodásban.

119. Utalás egy Európa-szerte nagy port felvert bűnyügre. Az angol Guy de Montfort gróf, hogy apja halálát megbosszulja, 1271. március 13-án az olaszországi Viterbo egyik templomában (= „Isten ölén”) szentmise közben megölte unokatestvérét, Henrik herceget, aki I. Edward angol királynak is unokatestvére volt. A jelenlévő III. Fülöp francia és Anjou I. Károly nápolyi király a gyilkost futni hagyták. (A főrangú csapat Tuniszból hazafelé állt meg Viterbóban.)

120. A Temzénél: Londonban. A meggyilkolt herceg szobrát a Westminster apátságban állították fel: kinyújtott kezében egy ereklyetartóban a saját szét-hasított szívét tartotta. Szívéből azért csöpög még mindig a vér, mivel halála bosszúlatlan maradt. — A sor másképp is érthető: a szívet a Temze hídján egy oszlopra tették fel, s emléket ma is tisztelet és szeretet övezi (így minden magyar fordító).

126. Nessus (akinek lábát nem égeti a folyó) viszi át Dantét.

131. Értsd: a gyűrűként körbefutó folyó a túloldalon a legmélyebb, ahol utasaink a szemlélődést kezdték (103. sor).

134. Attila (Kr. u. 406–453): a hunok vezére („királya”), a nyugati kereszténység pusztítója. Szokásos mellékeve „Isten ostroma”, de Istent a Pokolban nem illik említeni.

135. Pyrrhus (Kr. e. 318–272): Epirusz görög királya, aki többször betört Itáliába, és nagy pusztítást végzett. — Lehet, hogy egy másik Pyrrhusról van szó, Achilles fiáról, aki Trója elestekor véres bosszút állt a trójaiakon.

135. Sextus (Kr.e. I.sz.): hírhedt római kalóz.

136–137. Rinier Pazzo és Rinier da Corneto: rettegett toszkánai rablólovagok, útonálló Dante fiatalkorában.

XIII. ÉNEK
(A Pokol Hetedik Körében)
Az önpusztítók

Hetedik kör, második gyűrű: a fájó erdő

Még át se ért a túlsó partra Nessus,	1
mikor mi már egy erdőbe hatoltunk,	
ahol nem látszott semmiféle ösvény.	
Nem zöld volt, inkább éjszínű a lomb;	4
ágai nem simák, de girbegurbák,	
termése nem gyümölcs, de vad tövis;	
nem sűrűbb ennél a bozót se, melyben	7
az emberkerülő vadak tanyáznak	
a Cècina és Corneto között.	
Az ocsmány Hárpiák fészkelnek itt,	10
ők zavarták el Trója csapatát,	
vészt jósolva, a Strophád-szigetekről.	
A szárnyuk széles, arcuk emberi,	13
karmaik vannak s nagy, tollas hasuk;	
óbégnak a furcsa fákon ülve.	
„Mielőtt beljebb mész — szólt most a Mester —,	16
tudd, hogy a második gyűrűbe értél.	
És itt is leszel addig — tette hozzá —,	
míg ki nem jutsz a borzalmas homokra.	19
Jól nézz körül, és láss olyasmiket,	
amit, ha csak mesélném, el se hinnél.”	

A vérvő futörzs

Mindenfelől jajszó volt hallható,	22
de jajgatók nem látszottak sehol;	
ez olyan meglepő volt, hogy megálltam.	
Azt hiszem, azt hitte, hogy azt hiszem,	25
hogy olyan emberektől jön a hang,	
akik a fák közt elbújtak előlünk,	
ezért így szólt a Mester: „Ha letörzs	28
egy ágacskát valamelyik növényről,	
a tévedéseid is széthasadnak.”	
Kissé kinyújtottam a kezemet	31
s egy gallyat letörtem egy nagy bokorról.	
A törzs feljajdult: „Miért hasogatsz?!”	
Aztán mikor a sötét vér belepte,	34
így beszélt újra: „Miért tépdesel?	
Nincs benned egy fikarcnyi szánalom?!”	
Emberek voltunk, most bozót vagyunk;	37
de a kezekben több részvét lehetne,	
ha kigyó-lelkek lettünk volna is!”	
Ahogy egy zöld faágból, ha a tűz	40
az egyik végét égeti, sziszegve	
s csöpögve jön a gőz a másikon,	

7–9. Bozót: a Maremma nevű erdős, vad mocsárvidék Közép-Olaszországban. Északi határa a Cècina folyó, déli határa Corneto városka. Itt bujkált Rinier da Corneto, az útonálló is (*Pok.* XII,137).

10. Hárpiák (gör. harpyia): nőarcú, madártestű mitológiai lények. Piszkosak, falánkak és rosszindulatúak.

11–12. Utalás az *Aeneis* egy epizódjára (III,209), amikor a Trójából menekülő Aeneas és csapata a kicsiny Strophád-szigeteken köt ki, ám az ott lakó hárpiák elüldözik őket, s kegyetlen sorsot jósolnak nekik.

17. A Hetedik Kör 2. gyűrűje: az önmaguk (élete és javai) ellen erőszakosak, tehát az öngyilkosok és esztelen tékozlók (önvagyon-pusztítók, herdálók) helye.

19. Borzalmas homok: az izzó homoksáv, a Hetedik Kör 3. gyűrűje.

úgy jött a letört gally helyéről együtt	43
vér és beszéd. Én erre a kis ágat	
leejtettem s csak álltam ott ijedten.	
„Ha ő elhitte volna hamarabb,	46
ó, sebzett lélek — felelte a Bölcs —,	
amit csak versem révén láthatott,	
nem emelt volna rád kezet soha.	49
De épp mert hihetetlen, buzdítottam,	
hogy megtegye — amit már bánok én is.	
Mondd el neki: ki voltál, ő pedig	52
majd kárpótlásul föléleszti híred	
ott fönt, hová még visszamehet.”	

Pier della Vigna, a császár bizalmasa

Mire a törzs: „Oly édesen beszélsz,	55
hogy nem hallgathatok; túrjétek el,	
ha elcsábulok s hosszan fecsegek.	
Én vagyok az, aki Frigyes szívének	58
mind a két kulcsát forgattam kezemben,	
zártam és nyitottam, oly ügyesen,	
hogy bizalmába más nem juthatott.	61
Hű voltam nagyszerű hivatalomhoz,	
fömládoztam alvást és szívnyugalmat.	
A Szajha, aki kéjvágyó szemét	64
Cézárak házáról le nem veszi,	
(emberhalál! udvarok rákfenéje!)	
föltüzelt minden lelket ellenem,	67
s a föltüzeltek Augustust tüzelték,	
míg becses tisztet borús gyászba fordult.	
Lelkem, mely ezért bosszút állni vágyott,	70
halálba futott a bosszú elől:	
így ártottam ártatlan önmagamnak.	
Ennek a fának friss gyökérzetére	73
megesküszöm, hogy hűtlen sose voltam	
uramhoz, aki nemes és kiváló;	
s ha egyiktek visszatér a világra,	76
állítsa helyre a jóhíremet,	
melyet az irigység porba tiport.”	

Mi lesz az öngyilkosokkal?

Kis szünet után hozzám szólt a költőm:	79
„Elhallgatott: használd ki az időt,	
most kérdezd, ha még akarsz valamit!”	
„Inkább te kérdezd — mondtam — bármiről,	82
ami szerinted engem érdekelhet.	
Én nem tudok, mert fojtogat a részvét.”	
Folytatta hát: „Ha elvárod, hogy ő	85
készséggel megtegye, amit kívántál,	
ó, bebörtönözött szellem, légy szíves	
és mondd el: hogy kerül bele a lélek	88
e göcsörtökbe, s van-e (ha tudod),	
olyan, ki ágaitól szabadul?”	

47. Bölcs: Vergilius.

48. Versem révén: Vergilius az *Aeneis*-ben egy hasonló jelenetet ír le (III,22). Dante olvasta ezt, de nyilván mesének gondolta; most maga győződhet meg a dolog valóságáról.

51. Értsd: már bánom, hogy Dante révén neked fájdalmat okoztam.

58. A beszélő Pier della Vigna (1190 k.–1249) jogász, költő, II. Frigyes császár kancellárja és legfőbb bizalmasa. Pályája csúcán megvádolták, hogy árulást sző a császár ellen. Frigyes hitt a vádaknak (máig nem tudjuk, igazak voltak-e), s Piert börtönbe vetette és megvakíttatta. Pier, hogy megelőzze a kivégzés székelyét, a börtönben öngyilkos lett. Mindez Dante születése előtt 16 évvel történt, de még ifjúkorában is szóbeszéd tárgya volt.

58. II. (Hohenstaufen) Frigyes német–római császár (uralk. 1212–1250), német származása ellenére olasz neveltetésű volt, a szicíliai Palermóban élt.

59. Két kulcs: az „igen” (elfogadás, szeretet) és a „nem” (elutasítás, gyűlölet) kulcsai.

63. Értsd: ráment az egészségem.

64. Szajha: az Irigység allegorikus alakja.

65. Cézárak: a császárok, uralkodók általában.

68. Augustus (latin jelentése „fenséges”): minden császár címe, esetünkben ez II. Frigyes.

70. Értsd: az öt igaztalanul vádolókon (s főleg Frigyesen, addigi jóbarátján) öngyilkosságával akart bosszút állni.

72. Ártottam: mert megöltem magamat, s így én, aki addig büntelen voltam, ezzel az önpusztítás bűnébe estem. (Állítólag — már vakon — fejfel a falnak rohant s szétloccsantotta az agyát.)

73. Értsd: a saját lelkekre. Friss: mert nem olyan régen, 51 éve vertem itt gyökeret.

75. II. Frigyes valóban rendkívüli személyiség volt. Olasz nyelvű versei máig fennmaradtak.

86. Amit kívántál: hogy visszaállítsa a jóhíret.

87. Bebörtönözött: mert be van zárva a fába.

Erre a csonka törzs fújt egy nagyot, s e szél ilyen beszéddé alakult: „Rövid választ kaptok kérdéseitekre.	91
Mikor az erőszakos lélek elszáll a testből, melytől eltépte magát, Minos a hetes körbe utasítja, s ide lehull. Nincs rendelt helye: ahova épp a véletlen veti, ott kicsírázik, mint az árpaszem.	94
Palánta lesz és végül vad növény: a Hárpiák a lombjait legelve kínt hoznak, s egyben ablakot a kínnak.	97
Mint mindenki, testünkért fölme gyünk majd, de nem öltjük magunkra; nem jogos visszakapni az egyszer eldobottat!	100
Levonszoljuk ide, s a szomorú erdőn a testek sorban lógni fognak, kegyetlen lelkük ágán, fölakasztva.”	103

Hajtóvadászat: a tékozlók

Ott álltunk és a fatörzset figyeltük, azt vártuk, hogy még szól-e valamit, mikor lármát hallottunk hirtelen, ahogy a vadász hallja leshelyéről a disznót jönni, hajtókkal nyomában, vadak futását, ágak recsegését.	109
És íme: bal felől két meztelen, összekaristolt ember jött rohanva; futás közben letörtek minden ágat.	112
„Jöjj gyorsan, jöjj, halál!” — bömbölt az első; a másik lemaradt és így kiáltott: „Nem volt ilyen fürge, Lano, a lábad a toppói harci játékokon!”	115
És talán mert a szuszából kifogyott, egy bokorral eggyé fonta magát.	118
Az erdő tele volt mögöttük éhes fekete szukákkal, és mind rohant, mint láncáról eleresztett agár: a rejtőzködőbe beleharaptak s a testrészeit egyenként letépték, majd elvitték e fájó tagokat.	121

Mars haragszik Firenzére

A vezetőm ekkor kézen fogott s a bokorhoz vitt, mely hiába sírt friss, vérző sérülésein keresztül: „Ó, Jacopo da Sant’Andrea — sírta —, mire volt jó, hogy velem takarózz? Tehetek arról, hogy hitványan éltél?”	124
A Mesterem föléhajolva így szólt: „Ki voltál te, aki most ennyi sebből lehelsz ki vért és fájdalmas beszédet?”	127

94–95. Értsd: mikor az öngyilkos megöli magát.
96. Minos: l. *Pok.* V,4.
101. Hárpiák: l. 10. sor.
102: Értsd: ahogy legelnek, megsértik a növényt: ezzel kínt hoznak rá, de a seben át — mint ablakon — kijuthat, megnyilvánulhat a fájdalom (pl. a 43. sorban). Ezért hallatszik mindenünnen jajgatás (22. sor).
103: Majd: az Utolsó Ítéletkor, amikor minden más lélek újraegyesül egykori testével (l. *Pok.* VI,97)
108. Kegyetlen lelkük: mert a lelkük — az öngyilkossággal — megölte a saját testüket.
118. Az első: Lano Maconi (†1287) gazdag sienai aranyifjú, a Tékozlók Klubjának (*Brigata Spendereccia*) tagja, aki tudatosan herdálta el a vagyonát. Miután koldusbotra jutott, a Pieve del Toppo-i csatában (a „harc játékokon”, l. 121. sor) nem futott el a támadók elől, hanem szándékosan megölette magát. Dante szerint tehát mindkét értelemben önpusztító: javait is, életét is eldobta.
119. A másik (mint alább megtudjuk): Jacopo da Sant’Andrea (†1239) gazdag padovai, aki esztelenül és szándékosan tékozolta el a vagyonát, pl. felgyújtatta egy villáját a vendégei szórakoztatására; pénzzel etette a halakat, mert unatkozott hajókirándulás közben stb. Ő nem lett öngyilkos; csak mint önvagyonpusztító van itt.
123. Értsd: el akart rejtőzni, ezért az ágak közé bújt. Ne feledjük: itt a bokor is ember!

S az így felelt: „Ti lelkek, az imént láthattátok, csúnyán megtéptek engem, s a leveleimet a földre szórták: szedjétek össze bús bokrom körül! Szülővárosom a Keresztelőt tiszteli régi védője helyett; s az gyötri őt ezért művészetével. Ha nem volna még ma is látható egy rész belőle az Arno fölött, akkor azok, kik újjáépítették a hamuból, mit Attila hagyott, hiába törték volna magukat!... A házamból akasztófát csináltam.”	139
	142
	145
	148
	151

139. Lelkek: azért mondja így, mert nem veszi észre, hogy Dante még élő ember.
143–144. Szülővárosom: Firenzéről van szó, ugyanis a város a kereszténység felvételekor védőszentjéül Keresztelő Szt. Jánost választotta az addigi városvédő, Mars pogány hadisten helyett.
145. Mars a mellőztetést úgy bosszulja meg a városon, hogy saját „művészetét”, a háborút gyakorolja rajta állandóan; ezért nem lesz soha béke Firenzében.
146–147. Az Arno (Firenze folyója) fölött a hídfőn Dante idejében még látható volt egy régi, töredékes Mars-szobor. (Később, 1333-ban elvitte az árvíz.)
149. Dante úgy tudta, hogy Attila hun király 450-ben fölégette Firenzét. (Valójában a várost Totila gót király rombolta le 542-ben, s a 800-as években épült újjá.)
150. Az újjáépítők azért járhattak sikerrel, mert Marsot — bár már nem tisztelték — mégis meghagyták a hídnál mint régi szobortöredéket, s így nem pusztította el az újjáépült várost.
151. Értsd: otthon fölakasztottam magam. A beszélő személye bizonytalan: lehet, hogy általában az öngyilkosok figuráját jeleníti meg; mások szerint magát Firenzét jelképezi, mely a vesztebe rohan.

XIV. ÉNEK
(A Pokol Hetedik Körében)
Az istenkáromlók

Hetedik Kör, harmadik gyűrű: a forró homok

Szülőföldem iránti szeretetből fölszedtem a széthullott lombokat, s visszaadtam neki; már néma volt.	1
Aztán kiértünk oda, hol határos a második gyűrű a harmadikkal: itt látni az Igazság szigorát.	4
Hogy jól leírjam az új dolgokat: egy olyan pusztá lapály volt előttünk, mely minden növényt száműz az öléből;	7
a keserves erdő övezi ezt, az erdőt meg a vigasztalan árok. A lapály legeslegszélén megálltunk: vastag, forró homokból állt a síkság, egészen olyan volt, mint az, amit valaha Cato lába taposott.	10
Ó, Isten bosszúja! Féljen tetőled mindenki, aki olvassa s megéri, hogy mi tárult föl szemeim előtt!	13
	16

A tüzeső

Csupasz lelkeknek láttam több raját, kik mindannyian sírtak nyomorultul; és úgy látszott: más-más rajtuk a törvény. Némelyek hanyatt feküdtek a földön, mások csak ültek összekuporodva, megint mások járkáltak szüntelen.	19
	22

5. A Hetedik Kör 3. gyűrűje: az Isten ellen erőszakosak helye.
7. Igazság: Isten igazságos, könyörtelen ítélete.
10–11. Három koncentrikus gyűrű alkotja a Hetedik Kört: legkívül a vérfolyó („árok”, l. gyűrű), beljebb az erdő sávja (2. gyűrű), s legbelül a homoksáv (3. gyűrű).
15. A Líbiai-sivatagra utal, melyen keresztül Cato Uticensis (az Utica-i Cato) vezette csapatát a római polgárháborúban Kr.e. 46-ban.
22–24. A három csapat (a beosztást lásd *Pok.* XI,30): istenkáromlók, pénzkölcsonzók, homoszexuálisok. A jelen ének témája, az istenkáromlás mindig az istenség tudatos, megfontolt, szívből jövő megvetése, lekicsinylése, elutasítása. (Az nem bűnös istenkáromlás, ha valaki meggondolatlanul olyat mond, ami-ben Isten negatívan szerepel.)

Legnépesebb a járkáló csapat volt; 25
 a fekvők voltak a legkevesebben,
 panaszra bezzeg oldottabb a nyelvük.
 A homok fölött szállingózva lassan, 28
 széles pelyhekben hullt a tüzeső,
 mint hegyek közt a hó, csendes időben:
 ahogy Nagy Sándor látta India 31
 forró táján a seregére hullni
 a tüzesőt és égve földet érni 34
 (úgyhogy ő és az egész csapata
 a földet rúgta, hogy a lángokat
 külön-külön könnyebben eltapossák),
 úgy szállt le itt a szakadatlan égés. 37
 A homok tüzet fogott, mint a tapló
 a tűzszerszámtól: kettős volt a kínzás.
 Percig sem pihent nyomorult kezük 40
 csapkodó tánca, mely hol itt, hol ott
 söpörte le az újabb tüzeket.

Capaneus, a gőgös

Így szóltam: „Mester, te mindent legyőzől 43
 (kivéve a kemény démonokat,
 akik Dis kapujában álltak ellen):
 ki az az óriás, aki nem törődik 46
 az égéssel, csak fekszik dacosan,
 s nem látja meg ez az eső?”
 Az óriás ember, mivel észrevette, 49
 hogy róla érdeklődöm, így kiáltott:
 „Holtan se vagyok más, mint életemben!
 Ha Jupiter meghajszolná kovácsát, 52
 akitől egykor átvette dühödten
 a villámot, mely végnapom okozta;
 ha meghajszolná sorban mind a többit 55
 az Etna mélyén a kormos kohónál
 (kiáltva: »Segíts, Vulcanus! Segíts!«,
 ahogy tette a phlegrai csatában), 58
 s rám záporozná összes nyilait,
 akkor se örülhetne bosszújának...!”
 Vezérem éles hangon válaszolt 61
 (sosem beszélt még ilyen hevesen):
 „Capaneus! Mivel semmit sem enyhül
 a gőgöd, kínod csak súlyosbodik; 64
 neked a fő gyötrés: saját dühöd,
 ez büntet féktelen haragodért!”
 Majd hozzám fordult, az arca megenyhült: 67
 „Ő egyike volt ama hét királynak,
 kik Thébát ostromolták. Megvetette,
 és íme, most is megveti az Istent, 70
 de hetykesége, mint mondtam neki,
 ott díszleg sok rendjelként a mellén.

31. Nagy Sándor (gör. Alexandros): ókori hadvezér. Tetteiről és kalandjairól számos történet keringett, ezek egyikére utal Dante.
 38. Tapló: igen száraz anyag (tkp. egy gombafajta), melyet tűzgyújtó szerszámokban használtak, mert minden szikrától lángra kap.
 39. Kettős: mert fölülről is, alulról is égeti őket.
 45. Dis kapuja: az ördögök megpróbálták megakadályozni utasaink belépését (*Pok.* VIII,82). Őket nem Vergilius győzte le, hanem egy mennyei küldött.
 49. Az óriás ember: Capaneus, nagy termetű görög katona- király. Részt vett Théba városának mondabeli ostromában („Hetén Théba ellen”). Az ostrom során gúnyosan azt kiáltotta Jupiternek (= Zeusnak), hogy védje meg a várost, ha tudja. Jupiter erre egy villámmal agyonsújtotta. — Dante korában ezt széles körben tudták Statius latin költő *Thebais* (*Théba története*) című eposzából, mely iskolai tananyag volt.
 52. Jupiter (gör. Zeus): az ókori mitológia főistene. Ha haragszik, villámokat lödöz le a földiekre. — Kovács: Vulcanus isten, aki „kovácsolja” a villámokat Jupiter számára.
 55. Többi: a Cyclopsok (gör. Kyklóps), egyszemű óriások, Vulcanus segédei.
 56. Etna: tűzhányó Szicíliában (Dante a hegy népies nevét használja: *Mongibello*). Az ókoriak hite szerint ennek belsejében volt Vulcanus kovácsműhelye, kohója. (Ezért hívjuk a tűzhányókat „vulkánnak”.)
 58. Phlegrai csata: mitikus történet, melyben az óriások (titánok) megpróbálták megdönteni az istenek hatalmát. Az istenek győztek; a küzdelmet Jupiter villámai döntötték el (melyeket Vulcanustól kellett kérnie).
 70. Ez látszólag következetlenség, hiszen Capaneus pogány volt, s így a keresztény Istent nem vethette meg, nem káromolhatta. Ám Dante szerint az istenkáromlás bűne ugyanaz volt az akkori főistennel, mint a mai Istennel szemben.
 72. Értsd: a tüzeső foltokat éget a mellére.

Most gyere a nyomomban, és vigyázz: 73
 ne tedd a lábad az izzó homokra,
 mindig az erdős oldalon maradj!”

A jól kikövezett vérpatak

Hallgatva mentünk odáig, ahol 76
 az erdőből kibukkan egy patak,
 vörösségétől most is borzadok.
 Ahogy a *Bulicamé*ből kijön 79
 a víz, amin megosztoznak a rossz nők,
 úgy folyt ez is a homokon keresztül.
 A mederfenék és az oldalak 82
 kőből voltak, s a partszegélyek is;
 rájöttem, hogy ott végigmehetünk.
 „Mindabból, amit neked megmutattam 85
 azóta, hogy beléptünk a kapun,
 mely mindenki számára nyitva áll,
 semmi sem volt oly figyelemre méltó, 88
 mint ez a patak, mely maga fölött
 minden lehulló lángocskát kiolt.”
 Így beszélt hozzám az én vezetőm, 91
 én pedig kértem, hogy jól is lakasson,
 ha már felszította étvágyamat.

A krétai hegy Nagy Öregje

„A tengerben egy pusztá sziget áll 94
 — mondta —, a neve Kréta. A világ
 még büntelen volt királya alatt.
 Van ott egy hegy, mely valaha vizeknek 97
 s lomboknak örvendett, Ida nevű;
 ma kihalt lett, öreg, haszontalan.
 Mint biztos bölcsőbe, dugta ide 100
 Rhea a kisleányát; ha sírt, a szolgák
 nagy zajt csaptak, hogy elfedjék a hangját.
 Ebben a hegyben áll egy Nagy Öreg, 103
 hátát fordítja Damiat felé,
 s mint saját tükrébe, Rómára néz.
 Feje a legfinomabb színarany; 106
 karja és mellkasa nemes ezüst;
 majd réz addig, hol elválnak a lábak,
 onnan az aljáig szintiszta vas, 109
 kivéve, hogy jobb lábfeje cserép;
 ám súlyát mégis erre helyezi.
 Minden részén, az aranyat kivéve, 112
 egy repedés van, melyből könny csöpög,
 s ez összegyűlve átfúrja a sziklát,
 majd kőről-kőre e völgybe folyik, 115
 s lesz Acheron és Styx és Phlegethon;
 aztán e keskeny csatornán lefut
 oda, ahonnan nincs már lefelé: 118
 ott képezi a Cocytus-tavat.
 Meglátod úgyis, úgyhogy nem mesélem.”

79. Bulicame: kénés hőforrás Viterbo mellett, Róma közelében.
 80. Rossz nők (ol. *peccatrici* „bűnözőnők”): prostituáltak, akik tisztasági és kényelmi fürdőt is üzemeltettek (régies szóval „fürdőskurvák”). A hőforrás egyik kiépített kivezető árka teleltek fürdőházaikkal s a vízmennyiséget egymás között megosztották. — Némelyek a *peccatrici* helyett *pettatrici* „fésülönők” szót olvasnak, mely a kenderfeldolgozó munkásnőkre vonatkozna, akik a forró vízben végezték munkájukat.
 86. Kapu: a Pokol kapuja (*Pok.* III,1).
 87. Értsd: a Pokol kapuján mindenkinek szabad a belépés.
 90. Lángocskák: a tüzeső „pelyhei”.
 95. Kréta: sziget a Földközi-tengerben. Dante idejében az emberi kultúra bölcsőjének tartották. Valóban ősi kultúra létezett Krétán, mely az Óvilág három kontinensének (Európa, Ázsia, Afrika) mintegy a metszéspontjában van. Azért mondja Krétát (tévesen) pusztának, mert a középkorban úgy hitték: valaha száz város volt a szigeten, de elnéptelenedtek.
 96. Kréta első, mitikus királya Saturnus (gör. Kronos) isten volt. A római mitológia szerint ez volt az emberiség aranykora, amikor még ismeretlen volt a bűn. Ezt az aranykor-mítoszt a középkorban a bibliai Édenkert-történettel azonosították.
 98. Ida: a legmagasabb krétai hegycsúcs, teteje havas.
 100–102. Rhea: Saturnus felesége; kisleányok: Jupiter (Zeus). Azért kellett a gyereket rejtgetni, mert Saturnusnak megjósolták, hogy egyik fia fogja letaszítani a trónról, s ezért minden újszülött fiát megette. Rhea ezzel a csellel mentette meg a kis Jupitert az apja elől.
 103. Nagy Öreg: Dante által elképzelt szobor, mely a hegy gyomrában áll. Felépítése megegyezik az agyaglábu óriással, melyet Nabukodonozor babiloni király látott álmában (Dán. 2,31). Danténál az emberiséget, annak történelmét jelképezi.
 104. Damiat (Damiatta, Dumyat): egyiptomi kikötő a Nílus torkolatában. Dante itt az egész keleti civilizáció jelképeként használja. Az Öreg elfordult a Kelettől s már nyugatra, Róma felé néz, mert az idők során Róma vette át a keletiekétől a vezető szerepet mind politikai, mind vallási értelemben.
 106–109. Az egyre olcsóbb fémekből készült szobor-részek az emberiség hanyatlását, fokozatos romlását jelképezik. A szobor azt a felfogást tükrözi, hogy a történelem az aranykorral (paradicsomi állapottal) kezdődött, s azóta minden romlik.
 110. A cserép- ill. vasláb az egyházi ill. világi (császári) hatalom jelképe.
 111. Értsd: bár az egyházi a gyengébb láb (cserép), hiszen nincs fegyveres hatalma, mégis ez hordja a több terhet, mert a császári trón 50 éve üres, a császárság zűrzavarba sülyedt.
 113. A repedést az emberiség bűnbeesése (az „eredendő bűn”, Ádám és Éva engedetlensége) okozta. A könnyek az emberiség egyre romló erkölcsait, lezüllő állapotát siratják.
 115. Völgy: a Pokol.
 116. Acheron, Styx, Phlegethon: a Pokol három folyója. Mind egy helyről erednek (a krétai Nagy Öreg könnyeiből) s végül egy helyen egyesülnek (a Cocytusban, lásd alább).
 117. Csatorna: l. 82. sor.
 119. Cocytus (gör. Kókytos): az ókori alvilág egyik folyója. Danténál a Pokol legalsó (Kilencedik) köre, befagyott tó (*Pok.* XXXII).

Hol a többi folyó?

Megkérdeztem: „Ha ez a vízfolyás tényleg a mi világunkból ered, miért csak itt, e körben látható?”	121
S ő felelt: „Tudod, ez a hely kerek: s bár hosszú utat tettél meg idáig mindig balra fordulva s lefelé, az egész kört még nem jártad körül: így, ha most újnak tűnik valami, attól még nagyon elképedni nem kell.”	124
S én újra: „Mester, hol a Phlegethon, s a Léthé? Erről nem beszélsz; amarról meg azt mondod: a könny-eső csinálja.”	127
„Én minden kérdésednek örülök, — felelt —, de az, hogy forr a víz s vörös, az egyiket már meg is válaszolta!	130
A Léthét nem láthatod idelent, csak ott, ahol megmosdanak a lelkek, ha megbánt bűnűktől megszabadultak.”	133
Majd hozzátette: „Ideje az erdő szélét elhagynunk. Mögöttem gyere: az árokpartok járhatók, nem égnek, s a lángok fölöttük kialszanak.”	136
	139
	142

124. Kerek: a Pokol kerek, mert tölcser alakú.
131. Léthé: az ókoriaknál ez is az Alvilág egyik folyója; Dante viszont a Purgatóriumba helyezi.
135. Az egyiket: a Phlegethonra vonatkozó kérdést. A fortyogó vérfolyót Dante látta már (*Pok.* XII,47), de nem gondolt rá, hogy a nevét kitalálhatná — pedig Vergilius említi az izzó folyót az *Aeneis*ben (VI,550), ahol meg is magyarázza, hogy a neve, Phlegethon görögül „éget” jelent. Az eminens Danténak ezt illetet volna tudnia.
137. Ahol megmosdanak: a Purgatóriumban (= a Tisztulás Hegyén).

XV. ÉNEK
(A Pokol Hetedik Körében)
Találkozás Brunetto mesterrel

Új csapat bukkan fel

Az egyik gáton visz tovább utunk, s a patak gőze ernyőként borul rá, védve a tüztől partot és vizet.	1
Ahogy Wissant-tól Bruges-ig a flamandok, nehogy rájuk zúduljon a dagály, hatalmas gáttal űzik el a tengert;	4
s a padovaiak, a Brenta mentén védik a falvakat, városokat, ha Karintia melegedni kezd;	7
úgy épült ez a két kő-partszegély, bár ezeket a mérnök — bárki volt — nem csinálta oly szélesre-magasra.	10
Jó messzire elhagytuk már az erdőt: ha megfordultam volna s hátranézek, akkor se láttam volna már sehol.	13

1. A Phlegeton folyó két mesterséges kőgát között folyik (*Pok.* XIII,82).
3. Tűz: a tüzeső (*Pok.* XIII,29).
4. Wissant, Bruges [brúzs]: két tenger melléki kereskedőváros az akkori Flandriában, melyekkel Firenze is kereskedett. (Wissant ma francia, Bruges/Brügge belga területen fekszik.)
7. A Brenta folyó az olasz Alpokban ered, s lent, Padova mellett nagyon meg tud áradni, amikor fönt megindul az olvadás.
9. Karintia (ol. Chiarentana, német Kärnten) akkoriban az olasz Alpokat is magában foglalta.
12. A gát a jelenet alapján kb. másfél méter magas.

Ekkor új lélek-csapat tűnt elő: a gát mellett jöttek, s néztek erősen, mint újholdkor, sötét éjjel szokás fürkészve nézni a szembejövőt;	16
úgy méregettek, összehúzott szemmel, mint öreg szabó, mikor tübe fűz.	19

Brunetto Latini

S ahogy így nézett minket ez a népség, az egyik megismert, s ruhám szegélyét megfogva így kiáltott: „Kész csoda!”	22
Én meg, mikor felém nyújtotta karját, jól megnéztem a tűztől kormos arcot, s az összeégett vonások mögött nem lehetett nem fölismerni őt.	25
Lehajoltam s az arca felé nyúltam: „Brunetto mester! — mondtam. — Maga itt?!”	28
„Fiam — szólt —, kérlek, rossz néven ne vedd, ha Brunetto Latini egy kicsit veled megy s futni hagyja csapatát!”	31
„Boldoggá tenne, mester — válaszoltam —, sőt le is ülnék szívesen magával, ha ő, az útítársam, engedi.”	34
„Jaj, fiacskám — felelt —, ebből a nyájból aki megáll, száz évet kell feküdjön a tüzeső alatt védtelenül!	37
Menj tovább, én a sarkadban leszek, s majd később utolérem azt a falkát, mely örök fájdalmát siratva jár.”	40
Én nem mertem a töltésről leszállni ő melléje, csak mentem, fejemet a tiszteletem jeléül lehajtva.	43
„Miféle végzet — kezdte — vagy szerencse hoz ide le, végső órád előtt? És ki ez, aki utadon vezet?”	46
„Ott fönt, a vidámabb, élő világban egy völgyben tévelyegtem — válaszoltam —, még életem delelője előtt.	49
Tegnap akartam otthagyni a völgyet, de visszaestem; ám ő megjelent és most ezen az úton visz haza.”	52

Brunetto megjósolja Dante jövőjét

Erre így szólt: „Kövesd csillagodat, és dicső kikötőbe érkezel, ha jól ítéltelek meg odafönn.	55
Kár, hogy meghaltam, míg te ifjú voltál, mert — látván, mily kegyes hozzád az ég — biztattalak volna az alkotásra.	58
Ám az a nép, hálátlan és gonosz, mely egykor Fiesoléból leszállt, s még most is kemény szikla-lelke van,	61

16. Csapat: a homoszexuálisok. A homoszexualitást bűnnek tartották, akkor is, ha egyetértő személyek közt, szeretetteljes kapcsolatban nyilvánult meg. Dante itt végig kerüli a dolog megnevezését; egyedül a *Pok.* XI,50-ben mondta ki Vergilius, hogy e gyűrűben „Szodoma” bűnhődik. (Akkoriban a „homoszexuális” vagy „pederaszta” szó még nem létezett, csak „szodomita”, de Dante ezt sem írja le). — Egyesek szerint a testtel kapcsolatos többi visszaélés is itt bűnhődik: alkoholizmus, kábítószerelés, szadizmus, perverzió stb., hiszen ezek is „a természet rendje elleni erőszaktelemek”.
29. Brunetto Latini (kb. 1220–1294): firenzei értelmiségi és közéleti ember, a város jegyzője. A guelf (pápa-barát) párthoz tartozott. Jól ismerte a fiatal Dantét, bár nem tanárként tanította, hanem beszélgetésekben, vitákban. Arra máshonnan nincs adat, hogy Brunetto homoszexuális lett volna; sohasem vádolták vagy becsmérelték emiatt. Tisztelettől övezve halt meg, sírja egy firenzei templomban van.
36. Ő: Vergilius.
43. Dante tehát fönt megy a gáton, s mellette lent a homokon megy Brunetto.
51. Értsd: 35. születésnapom előtt. Dante 1265-ben az Ikrek jegyében született, így élete delelőpontja (a 35. születésnap) 1300. május-júniusában lesz; ám most még csak március van, hiszen a történet húsvétkor játszódik.
52–53. L. *Pok.* I,61.
59. Értsd: milyen tehetséges vagy.
62. Fiesole: etruszk eredetű, ősi városka Firenze fölött egy sziklás dombon. A római időkben lerombolták s lakói (az etruszkok) kénytelenek voltak Firenzébe (a rómaiak közé) költözni. Dante korában úgy tartották, hogy a finom, művelt firenzeiek a rómaiaktól származnak, míg a durva, erőszakos firenzeiek az etruszoktól.

jótetted miatt gyűlölni fog, 64
 de igazuk van: savanyú bogyók közt
 nem tud teremni az édes füge.
 Régóta tudni róluk, hogy vakok, 67
 fősvények, gőgösek és irigyek;
 ne szennyezd be magad szokásaikkal!
 Oly dicsőséget tartogat a sorsod, 70
 hogy mindkét párt beléd akar harapni;
 de távol lesz a kecskétől a fű!
 Egyék egymást a fiesőlei 73
 vadállatok, s ne bántsák a növényt
 (ha trágájuk közül egy-egy kinő),
 amelyben áldott magva éled újjá 76
 a rómaiaknak, kik ott maradtak,
 mikor a gonoszság fészke fölépült.”

Dante bálája

„Ha nekem minden vágyam teljesülne 79
 — feleltem erre —, maga most se volna
 az élők világából kítaszítva;
 mert elmémben ott van (s fájdtíja szívem!) 82
 a kedves, jóságos, atyai arca,
 ahogy tanítgatott: hogyan tegye
 az ember örök-hírűvé magát. 85
 Hálás vagyok ezért, és amíg élek,
 illik, hogy beszédem hirdesse is.
 Amit jövőmről mond, följegyezi elmém, 88
 s mások szavát is: egy hölgyhöz viszem,
 hogy megfektse — ha hozzá eljutok.
 De meg kell mondanom világosan: 91
 amit nem tilt a lelkiismeret,
 azt megteszem, ha sorsom úgy akarja.
 Az ilyen jóslat nem újság fülemnek; 94
 forgassa csak a Sors a kerekét,
 a paraszt meg az ásóval a földet.”
 A vezetőm a jobb válla fölött 97
 most hátrafordult s a szemembe nézett,
 majd így beszélt: „Jól hallgat, aki ért!”

Más homoszexuális hírességek

De én csak megyek tovább és beszélek 100
 Brunetto mesterral s megkérdezem:
 kik a kiváló, híres társai?
 „Van — mondja —, aki említésre méltó, 103
 másokról viszont jobb, ha hallgatunk,
 idő se volna elég elsorolni.
 Tudd hát, hogy ők mind művelt emberek, 106
 nagyszerű szerzők, nagyhírű tudósok:
 egyazon bűn mocskát hordták a földön.
 E nyomorult kört járja Priscianus, 109
 meg Francesco d'Accorso; és az is,
 — ha látni kívánnád a hulladékot —

71. Két párt: a Fehér Guelfek (mérsékelt pápa-pártiak) és a Fekete Guelfek (radikális pápa-pártiak), végül mindketten Dante ellen fognak fordulni. L. *Pok.* VI.65.
 73. Fiesolei: etruszk származású, tehát primitív, erőszakos. L. a 62. sort.
 78. Gonoszság fészke: Firenze.
 89. Mások szavát: a jóslatokat, amiket Ciaccio (*Pok.* VI,64) és Farinata (*Pok.* X,79) adott. — Hölgy: Beatrice.
 95–96. Értsd: tegye ki-ki a maga dolgát, engem ez nem befolyásol.
 99. Vitatott értelmű mondás: talán úgy értendő, hogy ha jól odafigyeltél, meg is értemted mindazt, amit Brunetto jóslott (azaz hogy nehéz jövő vár rád).
 109. Priscianus (Kr. u. 500 k.): a legnagyobb latin nyelvtanító. Magánéletéről semmit sem tudunk; Dante láthatólag úgy véli, hogy aki pedagógus, az egyben pederaszt is (azaz fiúkat szeret — akkoriban leánytanulók még nem voltak).
 110. Francesco d'Accorso (1225–1293): híres jogász Bolognában. Angliában is működött mint I. Edward király jogi tanácsadója. Arra nincs adatunk, hogy homoszexuális lett volna.
 110–113. A kérdéses személy Andrea de' Mozzi (†1296), a botrányos életű (s talán csakugyan homoszexuális) firenzei püspök, akit a pápa 1295-ben kénytelen volt áthelyezni Firenzéből (az Arno mellől) a csendesebb Vicenzába (a Bacchiglione folyó mellé).

akit a „Szolgák Szolgája” kitett 112
 az Arnótól a Bacchiglione mellé,
 s ott elhagyta túlhasznált inait.
 Van még sok más — de sétám és beszédem 115
 itt véget kell, hogy érjen. Arra, látszik:
 új porfelhőt kavart egy új csapat,
 s én azokkal együtt nem járhatok. 118
 Ajánlom neked *Kincses Könyvem*,
 abban élek tovább; mást nem kívánok.”
 Megfordult, s úgy rohant el, mint akik 121
 a veronai mezei futáson
 a zöld kendőért versengnek. Olyan volt,
 mint aki győz, s nem mint aki veszít. 124

(Nádasdy Ádám fordítása és jegyzetei)

112. Szolgák Szolgája: a pápa egyik hivatalos címe. (A Dante által gyűlölt VIII. Bonifácra van szó.)
 114. Értsd: meghalt. A „túlhasznált inai” (ol. *mal protesi nervi*) alighanem gúnyos célzás a püspök nemi szervére.
 119. *Kincses Könyv*: Brunetto fő műve, a kor tudásanyagának enciklopédiája. Van benne történelem, földrajz, biológia stb. Széles körben elterjedt kézikönyv volt. Franciául írta, eredeti címe *Li livres dou Tresor* („a kincs könyvei”).
 122. Veronában minden tavasszal mezei futóversenyt rendeztek, a nyertes egy zöld kendőt kapott. A versenyzők meztelenül futottak.

